

OBČANSKÉ PRÁVO PRO KAŽDÉHO

Pohledem (nejen) tvůrců
nového občanského zákoníku

2., doplněné a aktualizované vydání

Karel Eliáš

Bohumil Havel

Petr Bezouška

Daniela Šustrová

Tomáš Němeček

Petr Liška

Karel Šimka

Wolters Kluwer

OBČANSKÉ PRÁVO PRO KAŽDÉHO

Pohledem (nejen) tvůrců
nového občanského zákoníku

OBČANSKÉ PRÁVO PRO KAŽDÉHO

Pohledem (nejen) tvůrců
nového občanského zákoníku

Karel Eliáš
Bohumil Havel
Petr Bezouška
Daniela Šustrová
Tomáš Němeček
Petr Liška
Karel Šimka

2., doplněné a aktualizované vydání

 Wolters Kluwer

P / R / K
P A R T N E R S

Vzor citace: ELIÁŠ, K. a kol. *Občanské právo pro každého. Pohledem (nejen) tvůrců nového občanského zákoníku*. 2., doplněné a aktualizované vydání. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2014. 360 s.

© prof. Dr. JUDr. Karel Eliáš, doc. JUDr. Bohumil Havel, Ph.D.,
JUDr. Petr Bezouška, Ph.D., JUDr. Daniela Šustrová,
Mgr. et Mgr. Tomáš Němeček, doc. JUDr. Petr Liška, LL.M., Ph.D.,
JUDr. et PhDr. Karel Šimka, LL.M., Ph.D., 2014

Lektoroval prof. JUDr. Petr Hajn, DrSc.

Kapitoly Jednáme spíše platně, ale s riziky, O co můžeme přijít, když se nestaráme?, Bytová politika všude kolem a Škodils? Nahrad! vznikly při plnění projektu podpořeného Grantovou agenturou ČR (GAP408/10/0461).

Kapitoly Jak funguje soukromé právo, Právo je tu kvůli lidem, Neziskový sektor v novém, Co nového doma? Rodinné právo v novém občanském zákoníku, Co lze vlastnit? A co s tím dál?, Právní panství nad cizí věcí, Vydej, co ti nepatří a Zůstavuji – dědiš vznikly s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

ISBN 978-80-7478-493-4 (brož., Wolters Kluwer, a. s., Praha)

ISBN 978-80-7478-494-1 (e-pub, Wolters Kluwer, a. s., Praha)

Obsah

Předmluva	11
Úvodem	15
Jak funguje soukromé právo (Karel Eliáš)	17
Soukromé a veřejné	17
Soukromé právo	19
Proč potřebujeme občanský zákoník a proč jsme potřebovali nový	20
Zásady	23
Hranice svobody soukromé vůle	25
Pravidla výkladu	28
Mlčení zákona a analogie	29
Ochrana práv	30
Úloha soudce	31
Prolínání starého práva s novým	33
Právo je tu kvůli lidem (Karel Eliáš)	36
Jak se nový občanský zákoník staví k člověku?	36
Příbuzní a osoby blízké	37
Od narození... ..	39
... až do smrti	39
Svéprávnost. Postupné rozvíjení způsobilosti právně jednat při dospívání	41
Narušení schopnosti zletilého právně jednat	44
Jméno	47
Bydliště	48
Ochrana osobnosti člověka	49
Lidské tělo	52
Ve zdraví i v nemoci (Tomáš Němeček)	55
Co znamená informovaný souhlas	56
„Kdo mlčí, souhlasí“ vs. „Kdybych to byl věděl...“	56

Zadržený a jeho právo na důvěrníka	57
Dítě v nemocnici	59
Dar pro nemocnici jako pokušení	59
Když Červenáčka uštkne zmije	60
Jednáme spíše platně, ale s riziky (Petr Bezouška)	62
Labyrint se spoustou slepých uliček	62
Právní úkon ≠ právní jednání	63
Kdy právně jednáme a kdy je to pouhý sen	65
Formalisté, plačte	66
„Udělejte to načerno...“ aneb Co tím vlastně myslel?	66
Ať trpí ten, kdo je na vině... ale ne vždy	68
Já jsem sice plnil, ale ta smlouva je neplatná... anebo ne?	69
Neplatnost jen výjimečně, protože neplatná smlouva je drahá smlouva!	70
Když už ta neplatnost musí být... ..	73
Mýlit se je lidské	76
Když se dlužník zbavuje majetku	77
Evoluce, ne revoluce	77
Jednám sám, nebo s pomocí jiných? (Bohumil Havel)	79
Jednáme vždy přímo?	79
A jak jednáme v zastoupení?	80
Co když se někomu pleteme do jeho věcí?	82
Dobrovolné zastoupení	83
Nedobrovolné zastoupení	85
Co víc zavazuje: smlouva, nebo zákon? (Bohumil Havel)	88
Závaznost zákona a smluvní svoboda	88
Všichni jsme si podobní, ale občas je někdo slabší	90
Právní pouto	91
Vyjednávání o smlouvě	92
Měnit nečekaně názor se nevyplácí	94
Otevřený výčet smluvních typů	95
Jak zajistit, aby dlužník plnil?	98
Smlouva se leckdy mění vůlí stran, změní se však i bez toho?	100
I závazky zanikají... ..	102
O co můžeme přijít, když se nestaráme? (Petr Bezouška)	106
Lhůty, doby a jak nám ten čas běží	106
Promlčení a prekluze	108

Masky a démoni (Bohumil Havel).....	116
Každý nechť se stará, jak chce a jak umí	116
Démoni a démonizace	118
Kdy je právnická osoba právnickou osobou?	119
Fungování a organizace právnické osoby v reálném světě	121
Typy právnických osob	123
Spolkové právo	125
Obchodní korporace	125
Fundace	127
Ústav	127
Smrt právnické osoby	128
 Neziskový sektor v novém (Karel Eliáš)	130
Je péče o obecné blaho věcí státního monopolu?	131
Tres faciunt collegium	133
Nadační právo nejen pro mecenáše a filantropy	137
Národní galerie a jiné ústavy	142
Rozostřené hranice právnických schémat	144
Umění darovat	145
 Jak založit firmu? (Bohumil Havel)	148
Podnikatel a firma	148
Závod a zastoupení podnikatele	150
Tajemství a konkurence v podnikání	152
Jaký nástroj k podnikání zvolit?	153
Jak založit podnikající právnickou osobu?	154
Jaké podnikající právnické osoby nejčastěji potkáme?	155
Osobní obchodní společnosti	156
Kapitálové společnosti	159
Družstva	164
 Banky k vašim službám (Petr Liška).....	167
Smlouva o účtu	168
Vkladní knížky nově	170
Co je to jednorázový vklad	171
K čemu je dobrý akreditiv	171
Na co použít inkaso	173
Potřebuji peníze – vezmu si úvěr	174
Bankovní záruka jako zvláštní druh finanční záruky	177

Co nového doma? Rodinné právo v novém

občanském zákoníku (Karel Eliáš)	180
Rodina a rodinné právo	180
Manželství	181
Manželská práva a povinnosti	184
Kdo je matkou a kdo otcem?	184
Osvojení	187
Rodiče a dítě	189
Majetkové záležitosti	191
Život rodinného společenství	196
Když už to jinak nejde... ..	199

Co lze vlastnit? A co s tím dál? (Karel Eliáš)	203
Proč je patent věcí a špinavá hromada sněhu už ne?	203
Není věc jako věc	206
Součást a příslušenství. Superficiální zásada	209
Detence – držba – vlastnictví	211
Ohraničené území svobody, kde je každý králem	214
Se sousedy je to někdy složité	218
Spoluvlastnictví	223
Svěřenský fond	225

Právní panství nad cizí věcí (Karel Eliáš)	227
Když chci stavět, a nemám na čem... ..	228
Právní archaismy v novém světle: služebnosti a reálná břemena	231
Zástava	237

Katastr nemovitostí v novém hávu (Daniela Šustrová)	242
Než půjdete na katastr	242
Je pozemek totéž co parcela?	243
Budova je stavba, stavba nemusí být budova	245
Jednotka je byt a něco k tomu	246
I právo je někdy nemovitou věcí	247
Katastr má své zásady	248
Zápis je leccos	255

Bytová politika všude kolem (Petr Bezouška)	258
Pan domácí a nájemníci	258
Život v podnájmu	269
Koupili jsme byt – a co se děje v domě?	270
A když spolu bydlí manželé... ..	272

Škodils? Nahrad'! (Petr Bezouška)	276
Krása jednoduchosti	277
Není újma jako újma	278
... a ani porušení zákona není vždy stejné	280
Smlouva, náhrada újmy a třetí subjekty	283
Jakým způsobem a v jakém rozsahu se nahrazuje škoda... ..	284
... a jak je to s odčiněním nemajetkové újmy	286
Konkurenční boj	288
 Vydej, co ti nepatří (Karel Eliáš)	291
Bezdůvodné obohacení	291
Versio in rem	297
 Zůstavuji – dědiš (Karel Eliáš)	300
Proč se vlastně dědí?	301
Dědické tituly	302
1. Závěť	303
2. Dědická smlouva	307
3. Zákon	309
Nepominutelní dědici	310
Kdy nedědí ten, kdo by jinak dědit měl	312
Odkaz	315
A co věřitelé?	317
Potvrzení dědictví	320
 Žiješ jenom dvakrát – v soukromém a veřejném právu (Karel Šimka).....	323
Soukromé a veřejné právo	324
Jak se nové soukromé právo staví k právu veřejnému?	326
Kdy se nejčastěji potkávají veřejné a soukromé právo?	327
Jak poznám, jaké všechny veřejnoprávní povinnosti musím dodržet, chci-li určitým způsobem soukromoprávně jednat?	329
Jak jsou soukromé a veřejné právo „propojeny“ terminologií, právními instituty aj.?	330
Reakce zákonodárce v oboru veřejného práva na nové soukromé právo	333
Veřejnoprávní důsledky porušení soukromoprávního pravidla a soukromoprávní důsledky porušení veřejnoprávního pravidla	340

O autorech	343
Summary	345
Literatura	347
Rejstřík	351

Předmluva

Název knihy, kterou zde vyprovázím na cestě ke čtenářům, lze vysvětlit dvojím způsobem. Především je jím vyjádřena nepochybná skutečnost, že občanské právo se týká doslova každého. Zároveň zmíněný název sleduje obecnější účel knižních titulů, tj. zaujmout možné uživatele díla. Proto výraz „pro každého“ musíme brát s mírnou rezervou, i když je obsažen v názvu knihy o novém občanském zákoníku. Její hlavní cílovou čtenářskou skupinu lze charakterizovat pomocí slov z § 4 odst. 1 občanského zákoníku – jsou to lidé mající rozum průměrného člověka a schopnost užívat jej s běžnou péčí a obezřetností. Takovou vlastnost označuje Bohumil Havel, jeden z autorů knihy, za „soudný intelekt“ a dodává k tomu: „Předpokládá se, že když spolu dva lidé jednají, mají mít běžnou schopnost si rozumět a posoudit obsah vzájemného jednání. Vstupuje-li však do takového vztahu lékař, advokát nebo jiný profesionál, předpokládá se na jeho straně vyšší soudný intelekt. Takový člověk by měl brát na druhého ohled, a tedy jednat pro něho srozumitelně.“

Právě uvedený pokyn vztahují autoři knihy i na sebe. Vcelku zdárně řeší nesnadný úkol každé právnické publikace s popularizačními cíli: podat srozumitelnou, zajímavou a zároveň nezkrácenou právní informaci. Činí to především tak, že výklad jednotlivých právních norem doprovázejí četnými příklady a někdy i minipříběhy, jež berou z každodenního života nebo je sami konstruují. Z velkého množství takových příjmů či příhod uvádím jen pár z pera Karla Eliáše, který takto demonstuje zneužití práva: „Kdysi dávno si jeden měšťan často hlasitě prozpěvoval na zahradě, což je samo o sobě právně nezávadné, ale při zjištění, že tak činí záměrně jen v časech, kdy jeho soused advokát přijímá své mandanty nebo pracuje na právních podáních, aby ho rušil, bylo v jeho počínání zjištěno zakázané zneužití práva.“ Jindy autor uvádí smyšlenou situaci naznačující, co vše se fakticky sice dá, právně však nesmí činit s částmi lidského těla: „Když jdeme k holiči, předpokládáme, že s ostříhanými vlasy bude naloženo, jak je obvyklé, a že skončí v odpadu. Pokud by tomu mělo být jinak, vyžaduje se souhlas dotčené osoby. Karel Gott by jistě nestál o to, aby se jeho ostříhané vlasy staly předmětem doplňkového byznysu jeho vlasového stylisty a končily u koupěchtivých fanynek.“

Podobně postupuje i Tomáš Němeček, který pro druhé vydání knihy napsal kapitolu *Ve zdraví i v nemoci* a píše: „Pokud pacient namítne, že mu zamlčeli závažnou okolnost, kvůli níž by zákrok nepodstoupil, akademická doktrína mu dává velké šance na úspěch ve sporu (pokud je v situaci, kdy může říct spolu s jedním z hrdinů *Knoflíkové války*: ‚Kdybych to byl věděl, tak bych tam byl nechodil!’).“

Předchozí řádky nechtějí přesvědčovat, že zmíněný způsob výkladu poskytne každému a vždy spolehlivé vodítko, jak postupovat v určité životní situaci. Kniha také neradí k naprosté „právní samoobsluze“; pomáhá čtenáři zvážit, kdy okolnosti svého denního života může řešit sám na základě běžné péče a kdy si vyžadují zvýšenou obezřetnost a kvalifikovanou právní pomoc. K takové základní orientaci v životě sám i v knize o novém občanském zákoníku pomáhá podrobná struktura této knihy a instruktivní označení jejích dílčích částí. Namátkou vybírám několik mezititulků z partií, které psal Petr Bezouška: *„Udělejte to načerno...“ aneb Co tím vlastně myslel?; Já jsem sice plnil, ale ta smlouva je neplatná... anebo ne?; Když se dlužník zbavuje majetku; Pan domáci a nájemníci; Život v podnájmu; Koupili jsme byt – a co se děje v domě?*

Někdo by mohl soudit, že knihy „... pro každého“ nemají zvláštní informační význam pro současné i budoucí specialisty v těch či oněch otázkách. Obecně to občas platí, nikoli však o publikaci zabývající se novým občanským zákoníkem. Ta si totiž všímá i dosavadní judikatury a usnadní tak zjišťování, co z dřívější rozhodovací praxe ob stojí v režimu nového občanského zákoníku a co někdy jeho úpravu předjímalo či inspirovalo. Navíc může být užitečnou pomůckou pro studenty práv, jejich učitele i všechny ty, kteří při jiných příležitostech seznamují druhé s novým občanským zákoníkem či právem vůbec. Platí to již s ohledem na četné instruktivní příklady, které publikace o novém občanském zákoníku obsahuje. Studentům práv, mladší právnické generaci a často i laické veřejnosti bude k užtku skutečnost, že kniha příležitostně operuje i s odbornými právníckými termíny (někdy i latinskými), které pak většinou překládá i vysvětluje. Dokladem tu budiž pravidlo *prior tempore, potior iure*, které v oddíle o katastru nemovitostí uplatnila Daniela Šustrová a jež překládá jako „Přednější v čase je silnější v právu“. Zároveň je objasňuje pomocí přísloví „Kdo dřív přijde, ten dřív mele“.

Nejednu podnětnou informaci naleznou v knize i ti, kdo právní praxi spojují s teoretickými úvahami. Platí to výrazně též o nových partiích zařazených do druhého vydání publikace a nazvaných *Banky k vašim službám* (autor Petr Liška) a *Žiješ jenom dvakrát – v soukromém a veřejném právu* (autor Karel Šimka).

Pokud publikace o novém občanském zákoníku hodlala být knihou pro mnohé, nemohla mít příliš velký rozsah. Nelze pak ovšem předpokládat, že bude publikací o všem, co nový občanský zákoník obsahuje a co s ním souvisí. (Osobně bych v ní například očekával podrobnější a přesnější partii o právu proti nekalé soutěži.) Nepředstavuje také jediný možný způsob, jak populárněji

pojednat o novém občanském zákoníku. V doplňujícím názvu knihy její autoři uvádějí, že na nový občanský zákoník nahlíželi především optikou jeho tvůrců. I tím dávají najevo, že samozřejmě počítají s existencí jiných a jinak pojatých publikací o tomto zákoníku. Počítá s tím ostatně i vydavatel knihy, nakladatelství Wolters Kluwer, jež k novému občanskému zákoníku již postupně publikuje obsáhlý a tradičněji pojatý komentář.

Zvýšená produkce originálních myšlenek, nový impulz pro někdy u nás dosud dost ospalé právní myšlení, je a po delší čas bude jedním významným (a ne vždy dost zdůrazňovaným) vedlejším efektem nového občanského zákoníku. Knize, jejíž předmluvu uzavírám, pak přeji, aby podstatnou měrou přispěla k takovému duchovnímu jiskření.

prof. JUDr. Petr Hajn, DrSc.

Úvodem

Nový občanský zákoník a s ním propojená nová zákonná úprava obchodních společností a družstev významně mění svět soukromého práva. Tato knížka jej chce čtenáři přiblížit. Je jiná než další publikace, které se stejnému tématu věnují nebo budou věnovat. Není psána především pro právníky. Obrací se k širšímu okruhu uživatelů. Chce zájemce s novou úpravou seznámit tak srozumitelně, aby v knize mohl najít informace a poučení i právní laik – člověk, který si uvědomuje význam práva pro své vlastní záležitosti, ale kterému svět práva vzdalují složité formulace a právnická latina, v nichž si právníci tolik libují.

Tato knížka je jiná než ostatní publikace i v tom, že se neutápí v detailech. Sleduje hlavní myšlenky rekodifikace soukromého práva. Chce čtenáři přiblížit celek, smysl jeho základních skladebních prvků. Upozorňuje na změny. Srovnává staré právo a nové. Vysvětluje, proč se soukromé právo mění, ale hlavně dává návod, jak se k nové právní úpravě postavit, jak ji pochopit a přiblížit si ji. Podává základní informace nutné pro celkový rozhled po nové právní úpravě. Nový občanský zákoník i zákon o obchodních korporacích nejednou navazují na to, k čemu se vývojem dosavadního zákonodárství již dospělo, oba nové zákony si často osvojily, co ve svých rozhodnutích již dávno sledovala soudní judikatura a hlavně náš Ústavní soud. Zároveň nová úprava logicky přináší i řadu novinek. Je to zvláště směrem k ochraně a podpoře člověka, neboť zde došlo především v posledních desetiletích k významnému vývoji v měřítku evropském i světovém. K mnoha změnám došlo rovněž v oblasti vlastnictví a dědění, kde se občanský zákoník vrátil k tradičním úpravám kontinentální Evropy, od nichž se naše právo po druhé světové válce uměle oddělilo a dlouho nemělo sílu k návratu.

Protože tu jde o příručku o soukromém právu, klade se na jeho hlavní myšlenky zvláštní zřetel. Jednou z nejdůležitějších je důraz na svobodu soukromé vůle. Zásada autonomie vůle je pro soukromé právo klíčová. Z toho však nelze usuzovat, že lidská svoboda je samospasitelná a že stát (autorita), veřejná moc a veřejné právo představují nutné zlo. Soukromé a veřejné právo nejsou oddělené světy, propojují se v ústavním a veřejném pořádku a v rámci celku sledují týž cíl – zajistit ve společnosti takový řád, který zaručí její rovnováhu a klidný

rozvoj a jednotlivci bezpečí. Že se k tomuto cíli přibližujeme obtížně, s výkyvy a otřesy, že se soukromé a veřejné leckdy ostře střetává, vnímá každý, kdo se zajímá o společenské dění. Přesto nelze popřít, že společnost nemůže existovat bez organizačního uspořádání zajištěného veřejnou mocí. Zároveň je však třeba mít na mysli, co vyjádřil člověk moudřejší než autoři této předmluvy slovy „organizace je dobrý sluha, ale strašlivý, protože nepřemožitelný pán“. Kdo má moc, podlehne nejednou pokušení, lhostejno, zda to je moc veřejná, či soukromá. Proto i soukromé právo nebere zřetel jen na svobodu vůle, ale také na ochranu slabších, ať již jsou to děti, zdravotně postižení, oběti domácího násilí, spotřebitelé, zaměstnanci, nebo nájemci bytů. Před zákonem jsme si všichni rovni, ale už Aristoteles věděl, že faktickou nerovnost osob rovnost před zákonem neodstraní a že je zapotřebí vyvažovat rozdíly tam, kde je toho v zájmu spravedlnosti zapotřebí.

Knížka, kterou předkládáme veřejnosti, vznikala dlouho, v diskusích a po opakovaných úpravách. Vážili jsme každou větu, zda má v textu své místo. Potlačili jsme přirozenou touhu akademiků sdělovat moudra, vymezovat se vůči odpůrcům, chlubit se, jaká cizí slova lze použít, a dokládat širokým lemem poznámek pod čarou, co vše bylo prostudováno a přečteno. Naší snahou bylo vytvořit jednoduchý, přehledně uspořádaný a dobře pochopitelný text, kterému laik porozumí a nad kterým se profesionál nebude nudit. Nakolik byla naše snaha o osvětu vysvětlující novou úpravu soukromého práva úspěšná, posoudí jistě čtenář sám.

Považujeme za důležité uvést, že vzniku našich rukopisů a jejich přeměně v knihu všestranně pomohli partneři advokátní kanceláře PRK Partners. Chceme jim proto poděkovat s respektem a uznáním za podporu, především za jejich porozumění pro potřebnost nového soukromého práva i za pochopení pro svobodu akademické tvořivosti.

Vědomi si rizik autorské práce, zvláště toho, že autor nevidí to, čeho si všímá erudovaný čtenář, jsme požádali o soukromou recenzi rukopisu pana JUDr. Karla Čermáka staršího, muže, jehož erudice a moudrosti si léta vážíme. Karel Čermák se zhostil důkladné kritiky způsobem jemu vlastním. Jeho slova šla tu do základu problému, tu do detailu a tu do filosofie. Jeho poselství nám, a to přiznáváme, nadělalo mnoho vrásek, ba jsme něco vnímali i s nelibostí, ale tak je to u kritik vždy. Právě proto jeho názory, rady a doporučení výsledek v mnohém posunuly – již proto, že nás donutily otevírat již napsané a sahat zpět do zažitých schémat. Nejen za to mu s pokorou děkujeme.

autoři

Jak funguje soukromé právo

Každý, kdo žije ve společnosti, dokáže rozlišit, nakolik se různé záležitosti týkají veřejné sféry, nebo jeho soukromí. Mám-li ušetřené peníze, je na mé vůli, zda si něco koupím, zda dám sponzorský dar místním hasičům nebo příspěvek nadaci podporující postižené děti. Ale úvaha, jestli zaplatím daň z nemovitosti nebo v jaké výši ji zaplatím, je už mimo mou rozhodovací volnost – o tom rozhoduje stát jako veřejná moc. Zákony upravující daňové povinnosti, stíhání dopravních přestupků nebo parlamentní volby spadají do okruhu nazvaného veřejné právo. Naproti tomu zákonná ustanovení upravující rodinný život, vlastnictví, smluvní právo nebo dědění označujeme jako právo soukromé. Ustáleně se v této souvislosti mluví o právním dualismu.

Základ soukromého práva je ve většině států řadících se právní kulturou k tradici vytvořené na půdě kontinentální Evropy upraven v občanském zákoníku. Také naše země se k této tradici hlásí: první občanský zákoník, který u nás platil, byl zákoník Josefa II. z roku 1786. Od té doby naše soukromé poměry postupně upravily ještě čtyři občanské zákoníky (z let 1811, 1950, 1964 a 2012). Podobné střídání kodifikací nezaznamenala snad žádná jiná evropská země. Změny v civilním zákonodárství z let 1950 a 1964 dokládají, jak právu škodí jeho bezprostřední závislost na politice. Chceme-li se zabývat občanským zákoníkem, musíme odlišit soukromé od veřejného, uvědomit si, že mezi obojím není nepřekročitelná hráz, že svoboda člověka má v nutném zájmu jiných i celku své právní limity, a také se vzdát iluze, že veškeré právo dokážeme zachytit v zákonném textu.

Soukromé a veřejné

Rozdíl mezi soukromým a veřejným právem můžeme uvést následovně. Úkolem veřejné moci je starat se o fungování celku. Za pomoci prostředků veřejného práva dbá, aby se lidé neokrádali a nezabýjeli, aby stát měl armádu způsobitou jej chránit, aby provoz na silnicích probíhal podle pravidel zajišťujících jeho bezpečnost, aby byl těžce zraněný ošetřen v nemocnici, aby senioři dostávali

důchod, a dbá o řadu dalších věcí v zájmu celku. To vše financuje ze svých příjmů, mezi nimiž je na prvním místě výnos z daní od obyvatel státu. Odlišně od toho soukromé právo dává jednotlivci nástroje, jak prosazovat své osobní zájmy soukromé povahy – stanovuje, jak se uzavírá manželství a jak smlouvy, jak se povinnosti ze smluv plní, jak se nabývá dědictví nebo za jakých podmínek je někdo povinen nahradit škodu, kterou způsobil.

Různou funkcí práva soukromého a veřejného je dán i způsob jejich úpravy. Právě proto, že veřejná moc má v sobě potenciál rozšiřovat se a omezovat privátní sféru, nařizuje náš ústavní pořádek, že veřejná moc smí, jen co jí zákon zvlášť povolí. Tím se brání státní svévoli. Pro soukromou sféru naopak platí, že jednotlivec může činit cokoli, co mu není zvlášť zákonem zakázáno, a že nemusí dělat, co mu není zákonem zvlášť nařízeno. Tak se soukromé i veřejné právo stýkají v respektu k lidské svobodě. To je základní myšlenka naší Listiny základních práv a svobod, která zdůrazňuje přednost svobody člověka před státem: člověk tu není kvůli státu, ale stát tu je kvůli lidem.

Běžný občan vnímá většinu právních pravidel, o nichž ví, jako omezování své rozhodovací volnosti. Je to především tím, že si uvědomuje hlavně nařízení veřejného práva: ví, že nesmí přecházet ulici na červenou, že při jízdě autem nesmí překročit stanovenou rychlost, že musí platit poplatek za psa, že si na svém pozemku nesmí postavit dům bez stavebního povolení a že nedostane živnostenské oprávnění, pokud nesplní stanovené podmínky. Nejednou mu zákony připadají jako státní šikana. Spěchajícího obtěžuje, že na semaforu dlouho nenaskočí zelená nebo že mu v rychlejší cestě brání zákaz vjezdu, ale musí mít na mysli, že tato a podobná omezení chrání nejen jeho, ale i ostatní a že mají svůj smysl.

Dílčí projevy zákonných omezení mohou působit nelogicky; zákony tvoří lidé, tudíž v nich nutně jsou chyby, nedomyšlenosti; v právních předpisech se odrážejí názory i předsudky jejich původců. V tomto směru není Česko výjimkou a spíš lze tvrdit, že je na tom lépe než některé jiné státy, neboť nemáme zákony, které by nám zakazovaly splachovat v činžovním domě po 22. hodině, chodit doma nazí nebo nazí spát, usínat v autobuse nebo se připojovat k internetu rychlostí vyšší než 56 kB za vteřinu.¹ I v našich zákonech jsou samozřejmě chyby, které se s celkem a celkovým účelem práva nesrovnávají. Jednotlivec má pak často tendenci vnímat celek prizmatem toho, v čem vidí zbytečné obtěžování, ať už proto, že nechápe smysl pravidla, anebo že v zákoně je zjevná chyba nebo hloupost. Ale přes všechny své dílčí nedostatky směřuje právo jako celek k udržování rovnováhy ve společnosti. Řadu právních pravidel respektujeme jako samozřejmá – i člověk s průměrným rozumem si dobře uvědomuje, že má dostat i splnit, co si s někým ujednal, že se musí starat o své děti, dokud nejsou schopny samy se žít, že nemá slídit v cizím soukromí, že musí

¹ Crombie, D. *Nejhlupejší zákony světa*. Praha: Ikar, 2002, s. 26, 34, 46, 57, 105, 147.

respektovat majetek jiných, a tisíc dalších záležitostí vnímaných jako normální podmínky lidského spoluzití, aniž přitom zvláště řeší, co je upraveno právem soukromým a co veřejným.

Soukromé právo

Soukromé právo se liší od veřejného viditelně i v tom, že hlavním nástrojem komunikace veřejné moci s obyvatelstvem je rozhodnutí nějakého úřadu. Rozhodnutím se nám uděluje stavební povolení i přiznává důchod, vyměřuje se penále za opožděně zaplacenou daň, policie nám ukládá blokovou pokutu, když spácháme dopravní přestupek, sděluje obvinění, když spácháme trestný čin, soud za trestný čin rozsudkem ukládá trest. Soukromé právo se ale týká komunikace mezi osobami, u kterých moc jedné končí tam, kde začíná soukromá moc druhého. Pro oblast privátního styku nedává žádný zákon jednomu člověku moc nad druhým. V soukromé sféře rozhoduje každý o svém právním postavení sám.²

Leč to jde, jen když něco závisí opravdu jen na mém rozhodnutí. Je moje věc, pokud věnuji svůj volný čas surfování po internetu, vynalézání nového technického řešení automobilového motoru anebo sběru hub v lese. V řadě případů ale jednotlivec formuje své právní postavení ujednáním s někým jiným – a tady je nástrojem smlouva. Smlouva je hlavní instrument, kterým si pořádáme své soukromé záležitosti. Denně uzavíráme řadu smluv (např. při vstupu do autobusu MHD, při vhození dopisu do poštovní schránky) a denně právně jednáme na bázi smluv již uzavřených (placením záloh za elektřinu, výběrem bankovek z bankomatu), aniž si mnohdy plně uvědomujeme právní důsledky svého jednání. Přesto tu jsou. Pověsíme-li si kabát při návštěvě restaurace nebo kadeřnictví na věšák, vzniká nám právo na náhradu škody, pokud se kabát ztratí, ačkoli jsme si o tom v provozovně nic neujednali. V řadě případů prostě spoléháme, že jsou někde stanovena pravidla, která řeší konfliktní situace, v nichž se můžeme ocitnout, protože ve smlouvě si všechny otázky zpravidla nevyjednáme. Při koupi páru bot nás zajímá konkrétní předmět a cena, ale nedohadujeme si s prodávajícím, jaká nám vzniknou práva, pokud se u bot projeví vada, protože předpokládáme, že to je někde standardizovaným způsobem již vyřešeno.

² To přirozeně platí jen u lidí plně svéprávných. Zležitosti těch, kdo plně svéprávní nejsou, ať již pro nedostatek věku, nebo v důsledku zdravotního postižení, se svěřují k rozhodování jiným osobám. Právo však tyto případy nespojuje s mocí jednoho nad druhým, ale s odpovědností za řádnou správu cizích záležitostí.

Proč potřebujeme občanský zákoník a proč jsme potřebovali nový

Soukromé právo vzniklo před necelými třemi tisíci lety ve starém Římě. Římský stát spojoval svůj základ se svobodou římského občana – stejně jako její moderní západní civilizace spojují se svobodou jednotlivce, neboť tato sociální zřízení se svobodnou iniciativou člověka stojí a padají a na ní závisí jejich rozvoj a pokrok.

Staří Římané žádný občanský zákoník neměli. Jejich soukromé právo vyrostlo ze zvyklostí a smluv mezi svobodnými, z rozhodnutí o sporech mezi nimi. Z tohoto základu zpracovali obecná právní pravidla učení římských právníků. Římské soukromé právo představuje trvalý kulturní vklad euroamerické civilizaci. Dodnes je studováno, množství jeho pravidel žije v platných zákonech i dnes. Mohli bychom říci, že římské právo je dodnes vzorem dokonalosti právě proto, že nevznikalo v parlamentu.

S rozkladem feudalismu došlo v myšlení ovládnutým postupně evropský kontinent k obnovení důrazu na svobodu člověka. Myšlenky v dílech Kanta, Rousseaua a dalších pronikly i do zákonodárství a ovlivnily obsah občanských zákoníků vydaných počátkem 19. století císaři Francie a Rakouska.³ Takto založenou tradici civilních kodexů si osvojila i demokratická zřízení a schvalování občanských zákoníků v parlamentech evropských zemí se vnímalo a vnímá jako projev obecné vůle lidu, jehož zástupci jsou lidmi volení členové zákonodárných sborů. Občanské zákoníky se tak staly běžnou součástí právních řádů mnoha států.⁴ Existenci občanského zákoníku odůvodňuje zákonodárcův záměr dát obecná pravidla sloužící minimalizaci konfliktů v soukromé sféře a jejich odstraňování.

³ Nejde jen o velké myšlenky, že život a svoboda jednotlivce není závislá na státu a že i jeho moc je z vlastní podstaty omezena (např. Rousseau, J. J. *O společenské smlouvě*. Praha: V. Linhart, 1949, s. 37 a násl.), ale i o řadu detailů. Vliv Kantova učení na obsah všeobecného občanského zákoníku, který u nás platil v letech 1811 až 1950 a v Rakousku platí dosud, důkladně zmapoval Ernst Swoboda (*Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch im Lichte des Lehrens Kants*. Graz: Ullr. Mosers Buchhandlung, 1926). V detailu lze poukázat např. na Kantovo stanovisko k protichůdným právním regulím „koupě ruší nájem“ a „koupě nájem neruší“ ve spise o metafyzických základech právní vědy (*Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*), kde zdůvodnil, proč koupě věci vede ke zrušení nájemního práva k ní, což ovlivnilo formulaci § 1120 všeobecného občanského zákoníku. Na to – kromě Swobody (s. 79 an. cit. díla) – poukazoval např. Kliment, J. R. *Platnost hesla „Kup ruší nájem“ v právu rakouském*. Praha: Unie, 1908, s. 65 a násl.).

⁴ Některé státy kontinentální Evropy občanské zákoníky nemají – jde o skandinávské státy (Dánsko, Švédsko, Norsko, Finsko, Island) a s nimi kulturně spjaté Estonsko, rovněž o některé balkánské státy (např. Slovinsko, Chorvatsko, Bulharsko). V těchto zemích je materie soukromého práva upravena sérií jednotlivých zákonů. Naproti tomu občanské zákoníky najdeme ve všech státech Latinské Ameriky a v řadě států Asie a Afriky (Japonsko, Thajsko, Filipíny, Egypt aj.). V oblasti angloamerického práva se občanské zákoníky nevyskytují, vyjma některé případy tzv. smíšených jurisdikcí (Louisiana, Kalifornie, Québec).

Velkým zákoníkům upravujícím společně právo osob a záležitosti rodiny, dědění, smluv a závazků vůbec i práva k věcem jsme si zvykli říkat občanské zákoníky. Je to tradice z dřívější doby⁵ – dnes nemá občanský zákoník s občanem a se státním občanstvím nic společného. Jeho ustanovení dopadají na každého soukromníka, který se nachází na příslušném území. Je samozřejmé, že se českým občanským zákoníkem řídí smlouva, na jejímž základě se japonský turista ubytuje v pražském hotelu nebo si rakouský návštěvník Znojma koupí v tamějším obchodě pár lahví vína. Proto se občanské zákoníky nazývají také civilní kodexy, protože se týkají civilního života. Občanský zákoník neshrnuje celé soukromé právo. Soukromoprávní povahu mají i četná ustanovení dalších zákonů (zákoník práce, zákon autorský, zákony zasahující instituty duševního a průmyslového vlastnictví, zákon směnečný a šekový, zákon o dluhopisech a mnohé další). Ale občanský zákoník má mezi nimi výsadní postavení nejen proto, že obsahuje všeobecná právní pravidla pro soukromý život, ale také proto, že se všeobecnost jeho pravidel projevuje i tím, že se podpůrně (subsidiárně) uplatní všude, kde zvláštní zákony nestanoví něco jiného.

Donedávna platily v našem státě občanské zákoníky dva. Ten starší je z roku 1964,⁶ novější z roku 2012.⁷ To byla situace vyvolaná rozhodnutím parlamentu, který přijal nový občanský zákoník. Nabytí platnosti publikací ve Sbírce zákonů 22. března 2012, ale jeho účinnost byla odložena až k 1. lednu 2014. Od toho dne působí jeho ustanovení na soukromý život; do té doby se novou úpravu měli naučit advokáti, notáři, soudci a připravit na ni podnikatelé a další.

Proč jsme vlastně potřebovali nový občanský zákoník? Při jeho přijímání se v mediální zkratce uvádělo, že ten starý je z dob komunismu. Na tom je hodně pravdy, ale také hodně zjednodušení. Občanský zákoník z roku 1964 byl přijat v době, kdy se tvrdilo, že v naší zemi zvítězil socialismus, a této ideologii odpovídaly stavba i pojetí tohoto zákoníku. Nad jeho ustanoveními se klenuly myšlenky, že moudrý stát řízený komunistickou stranou ví všechno lépe než jednotlivci a že vše, co se v soukromí děje, je také záležitostí státu, který i proto má např. možnost bezbřezě vstupovat do soukromých smluv a prohlašovat je za neplatné. Po roce 1989 se zákonodárci pokoušeli zákoník přizpůsobit novým poměrům, nejvýrazněji rozsáhlou novelou z roku 1991, ale žádná z provedených změn starého zákoníku nemohla změnit jeho myšlenkový svět.

Obhájcí starého zákoníku tvrdí, že dosavadní úprava soukromého práva v zásadě vyhovuje a že nebyla potřebná jeho razantní změna. Pomíjejí však základní vady dosavadní úpravy našeho soukromého práva. Jsou tři.

⁵ Např. Code civil v čl. 8 přiznal soukromá práva každému Francouzovi. Všeobecný občanský zákoník spojil v § 28 plné požívání občanských práv s nabytím státního občanství; cizincům sice přiznal v zásadě stejná práva, avšak s výhradami (§ 33).

⁶ Zákon č. 40/1964 Sb.

⁷ Zákon č. 89/2012 Sb.

V oblasti závazkového práva došlo k tomu, že jsme je vedle jeho úpravy v občanském zákoníku měli upraveno i v obchodním zákoníku, v zákoníku práce a v některých dalších zákonech (v zákonech o pojistné smlouvě, o cenných papírech, o nájmu a podnájmu nebytových prostor i jinde). Výsledek byl ten, že sice máme zásadu smluvní svobody a můžeme si ujednat, co chceme, ale vnější právní pravidla řadila práva a povinnosti ze smluv do různých právních režimů. To vyvolávalo komplikace zejména v oblasti obchodu a podnikání. Pronajal-li si podnikatel provozovnu od vlastníka domu, měla smlouva jiný režim, než když si ji pronajal od jiného podnikatele, jiný režim měla smlouva o koupi automobilu mezi nepodnikajícími soukromíky, jiný koupě těžce věci mezi podnikateli, ještě jiný mohla mít smlouva, kterou si nepodnikající osoba koupila věc od podnikatele... Modifikací byla celá řada, u každé situace bylo nutné složitě řešit, podle jakých pravidel se má plnit, jaká pravidla platí v případě vadného plnění, náhrady škody nebo promlčení práv. V takových složitostech se často nevyznají ani specializovaní právníci.

Máme sice smluvní svobodu, ale občanský zákoník z roku 1964 zakotvil také zásadu absolutní neplatnosti. To znamená, že se soudu otvíral doširoka prostor, aby v případě sporu o plnění ze smlouvy, o odstranění vad plnění a v podobných případech, kdy jsou strany se smlouvou spokojeny a žádají soud jen o rozhodnutí dílčí sporné otázky, soud prohlásil smlouvu často i z malicherných důvodů za neplatnou, ačkoli to ani jedna ze smluvních stran nechce a ne navrhuje. Tak si např. nebylo možné ve smlouvě, kterou někdo dal do zástavy dům, ujednat, že zástavce dům za trvání zástavního práva neprodá nebo nepronajme, nebylo možné si platně ujednat, že se příbuzný již za mého života zřekne práva na dědictví, které by mu ze zákona po mně napadlo, nemohli jsme si ujednat úrok z prodlení v sazbě, jakou jsme chtěli, apod. Taková ujednání, jakkoli se podle nich strany třeba i léta chovaly, lze i po dlouhé době prohlásit za neplatná.

Vedle práv ze smluv, která zavazují strany a působí jen mezi nimi, jsou také práva, jež působí vůči všem – označovaná jako absolutní. Jejich existence nezávisí v první řadě na smlouvě, ale na zákonné úpravě. Jde především o ochranu osobnosti a některá práva rodinná i o vlastnictví a dědění. Tady byl starý občanský zákoník chudičků a mlčením bránil využít právní nástroje, které jsou v jiných státech běžně k dispozici. Je např. nelogické, že osvojují-li si manželé šestileté děvčátko, nemohou si současně osvojit i jeho devatenáctiletého bratra – i kdyby to všichni chtěli, zákon tomu bránil a nutil k odtržení sourozenců.

Nový občanský zákoník sleduje především myšlenku, že lidé si dokážou soukromé záležitosti uspořádat sami podle svých zájmů a potřeb zpravidla rozumněji, než jim to dokáže nadirigovat stát, a že je věcí jejich osobní iniciativy, jak se svým soukromím naloží. Proto je úkolem zákoníku nabídnout možnosti k využití, dát pravidla pro vyřízení konfliktů a doplnit právní pravidla pro případ, že si strany něco samy nevyřeší.

Nový občanský zákoník staví na pojetí, že taková pravidla nemají přinášet přepjaté komplikace, proto ruší roztříštěnost obligací a sjednocuje závazkové právo včetně úpravy smluv v jednom režimu. Nadále není zvláštní obligační právo občanské, obchodní, pojistné atd. – úprava je jedna, spojená s jedním režimem splnění, následků vadného plnění i prodlení s plněním, náhrady škody nebo promlčení. Jde o dílčí projev záměru označovaného jako integrace. Rozdílně od starého není nový občanský zákoník torzem, z něhož jsou i významné segmenty vyvedeny do jiných zákonů, ale obecným základem pro řešení právních otázek týkajících se soukromého života vůbec – opěrným pilířem pro celou konstrukci soukromého práva. Významným projevem integračního záměru bylo včlenění rodinného práva do občanského zákoníku, jiným zařazení úpravy vlastnictví bytů.⁸

Třetí úvaha provázející tvorbu nové kodifikace je spojena s důrazem na konvenci. Hlavním cílem prací byl normální občanský zákoník pro normální evropský stát založený na demokratickém zřízení a tržním hospodářství, jehož ustanovení budou podporovat racionální rozhodování, a ne je zakazovat nebo v něm jinak bránit. Racionální především z hlediska toho, kdo jednat chce, a ne z pohledu sociálního inženýra kdesi na vrcholu pyramidy. Proto se nový zákoník inspiroval v úpravách řady států, kde právní vývoj nepoznamenaly levicové diktatury. Ve shodě se zahraničními úpravami obnovuje mnohé, co u nás minulý režim z občanského práva v letech 1950 a 1964 vyškrtal nebo zdeformoval – zvláště vlastnické a dědické právo bylo poničeno k nepoznání a až do přijetí nového zákoníku nedošlo k jejich rekonstrukci. Koncept občanského zákoníku byl u nás po opanování státu komunistickou stranou zúžen na oblast majetkového práva. Rovněž to nový zákoník opouští a jako zákon pro soukromý život věnuje velkou pozornost i osobním právům člověka a jeho rodině. V tom směru zaznamenalo občanské právo v Evropě mohutný posun zvláště v posledních desetiletích, ale náš starý zákoník ustrnul na několika málo ustanoveních, která představovala pokrok v polovině šedesátých let, ale dnešku už nestačí.

Zásady

Podstatný myšlenkový základ pro nový občanský zákoník představují principy našeho ústavního pořádku – pro soukromou sféru má značný význam zvláště Listina základních práv a svobod s akcentem na prioritu svobody člověka před státem. Hledisko lidské svobody zdůrazňuje nový občanský zákoník důrazem

⁸ Do nového občanského zákoníku se z politických důvodů nezdařilo zařadit vše, co se původně zamýšlelo. Na základě rozhodnutí Zemanovy vlády z roku 2001, které také následná politická reprezentace respektovala, zůstala i nadále úprava pracovního poměru mimo občanský zákoník. Konzervativní politické síly naproti tomu prosadily, že mimo občanský zákoník setrvá rovněž úprava registrovaného partnerství.